

Turkish Studies

Language / Literature

Volume 13/28, Fall 2018, p. 987-999

DOI: 10.7827/TurkishStudies.14613

ISSN: 1308-2140

Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Kasım 2018

✓ Accepted/Kabul: Aralık 2018

✍ Referees/Hakemler: Prof.Dr. Bilge ÖZKAN NALBANT – Prof.Dr. Fatma AÇIK

This article was checked by iThenticate.

ALİ ŞİR NEVÂYÎ'DE CENNET-CEHENNEM METAFORU*

Funda TOPRAK**

ÖZET

1441 yılında Herat'ta doğup aynı şehirde 1501 yılında vefat eden Ali Şir Nevayi, Türk Edebiyatının en büyük şairlerindendir. Çağatay Türkçesinin ve klasik edebiyatımızın şekillenmesinde örnek alınan bir şahsiyettir. Onun eserlerinin sayısı otuzdan fazladır. Edebiyatımızın ilk tezkirecisi, ilk hamse sahibidir. Farsçanın edebi dil olduğu bir dönem ve coğrafyada bilinci bir Türk dili savunucusu kimliği ile karşımıza çıkar. Muhakemetü'l-Lugateyn adlı eseri Türkçe ile Farsçayı dilik delillerle karşılaştıran filolojik açıdan değerli bir çalışma olarak bugün de önemini korumaktadır. Hayatının çeşitli dönemlerinde yazdığı divanları insan ömrüne göre adlandırıp sınıflandıran ve divanlarına adeta bir hayat romanı özelliği katan da yine Ali Şir Nevayi'dir. Bu çalışmada Ali Şir Nevayi'nin iki divanı, Fevayidü'l-Kiber ve Bedayi'ül-Vasat taranarak cennet ve cehennem metaforları tespit edilmiştir. Bilindiği üzere metafor, benzetme yoluyla soyut kavramları somutlaştırma, düşünce düzeyinden dil düzeyine çıkarma işlevidir. Ontolojik metaforlardan olan cennet ve cehennem, Ali Şir Nevayi'nin şiirlerinde tasavvufi bir anlam taşır. O, bu kavramlara bir süfi gibi bakar. Onun için cennet, aşkın yani Allah'a kavuşma duygusunun aslında kendisidir. Cenneti istemez eğer içinde aşk yoksa. Cehennem ise ona göre korkulacak bir yer değildir. Ayrılık yani Allah'tan uzaklaşmanın verdiği acı, cehennem acısından daha yakıcı, daha kötüdür. Bir an ayrılığı çekmektense cehennemde bin yıl kalmaya gönüllüdür. Ali Şir Nevâyî, cennet ve cehennem metaforlarını bir karşılaştırma unsuru olarak aynı beyit içerisinde kullanır. Zıtlıklardan yararlanırken anlamı kuvvetlendirir. Çalışmada onun orijinal olduğunu düşündüğümüz metaforları ele alınmıştır. Ali Şir Nevayi'nin eserleri metaforlar açısından daha geniş çalışmalarda ele alınmalıdır.

* Bu çalışma INCSOS 3.Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresinde (17-21 Ekim 2018 Buhara- Özbekistan) Sözlü Bildiri olarak sunulan, AYBU BAP Koordinatörlüğünce Desteklenen bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, E-posta: funda1972@yahoo.com

Anahtar Kelimeler: Ali Şir Nevayi, Çağatay Türkçesi, Metaforlar, Cennet ve Cehennem.

HEAVEN AND HELL'S METAPHORE IN ALI SHIR NEVAYI'S POETRY

ABSTRACT

Ali Shir Nevayi, who was born in Herat in 1441 and died in 1501 in the same city, is one of the greatest poets of Turkish literature. He is an example person in the shaping of the Chagatai Turkish and our classical literature. The number of his works is over thirty. He is also the first *tazkira* writer in our literature and the owner of the first *khamisa*. In a period and in a geography that the Persian was a literary language and, its consciousness is presented as a Turkish language advocate. His work, *Muhakemetü'l-Lugateyn*, which compares Turkish with Persian by the linguistic evidents, maintains its importance even today in term of philology. Ali Shir Nevayi is also the person who named the diwans written in the various periods of his life according to human life and added a life novel feature to his diwans. In this study, two works of Ali Shir Nevayi, *Fevayidu'l-Kiber* and *Bedayi'ul-Vasat* were well-scrutinized and metaphors of *heaven* and *hell* have been determined. As it is known, metaphor is the function of abstracting concepts from analogy, from level of thought to language level. Ontological metaphors of *heaven* and *hell* have a mystical meaning in the poems of Ali Shir Nevayi. He looks at these concepts as a sufi. For him, heaven is love, in other words, the feeling of reunification with God. There is no heaven, if there's no love in it. Hell is not a place to fear, according to him. The farewell, or being far from God, is worse and more burning than the dolor of hell. He is willing to stay for a thousand years in hell rather than a moment of being seperated.

Ali Shir Nevâyî uses the metaphors of *heaven* and *hell* in the same verse as a comparison element. He strengthens the meaning while he benefits from the contrasts. In this study, metaphors which we think that are original, are being discussed. Ali Shir Nevâyî 's works should be considered in terms of metaphors in more comprehensive studies.

STRUCTURED ABSTRACT

Ali Shir Nevayi, one of the greatest poets of Turkish literature who lived in the Chaghatai area in the 15th century, is unique in terms of variety and number of his works. In contrast to the general tendency of his era, he rejected the superiority of Persian and studied the two languages in a comparative manner. His works have been studied from many aspects and have been translated and published both in Turkey and in the Turkic World. It is not only a sample poet in his age, but also in the whole of Turkish literature. He had influenced the poets of the Ottoman Era on a large scale influenced poets and a lot of poems had been composed to resemble his odes. There are some dictionaries written in order to understand and explain the poems of Ali Shir Nevâyî. This

study is a research on his metaphor World, in addition to other carried out works about Ali Shir Nevayi. Metaphors that change from culture to culture are important elements that show the expression power of language. In the western styles, its equivalent are “metaphore”, “metaphor” or “metapher”. Expression transfer (metaphore, metaphor, metapher) is to make contact between the concept that the word expressed it and another concept by the way of resemblance, mostly, and to be able to transfer it. [Four types of metaphor is possible to talk about. 1. Concretive Metaphor: An abstract concept is created by giving a concrete meaning. 2. Animistic Metaphor: An object is constructed by giving the qualities of human and animal. 3. Humanized Metaphor: It is established by giving the human properties to presences. 4. Intersecting Metaphor: It is the fused form of the other three metaphors. As the words move away from their true meaning, they approach the metaphor and in fact become stronger. In order for abstract ideas to be expressed and emulated from the mind, the human mind again activates the elements of similarity-opposition and applies to metaphors. Identifying concrete objects and events with a more humanitarian, more emotional dimension shows the connection between man and objects. In this study, metaphors of heaven-hell in Ali Shir Nevâyî will be studied and dealt with. The metaphors of heaven-hell are ontological metaphors. Metaphors that represent a non-physical being as a physical entity or substance and substance are called ontological metaphors. In such metaphors, the state of being is explained after being transformed into another state. For example, fire to define hell, and a beautiful garden for heaven.

The concept of heaven and hell exist in all divine sources. Heaven is a prize fort the pious people and for those that are on the beam whereas the hell is punishment for those who do not believe and are sinful. Locally, one of them is identified with a beautiful garden, rich of every thing, meanwhile the other is identified with terrible darkness where the fires ara burning and the sinners are punished. This case is not different in the literary works for the poets.

In many of his poems, Nevâyî uses heaven and hell as a comparison element in the same verse. Nevâyî approaches the concepts of heaven and hell with a mystical thought. According to him, the meeting with Allah and the love of God, is the heaven itself. If they do not exist there is not importance where it is located. Every place will be hell anyway for falling in love with it. All the troubles that the lovers suffer from the love fever are superior to having the heaven or to own the heaven. In this respect, Nevayi insults the heaven and sees it as an inferior garden. Ali Shir Nevâyî does have neither the fear of hell, nor the hope of heaven. Heaven is the name of place where the beloved exists and the hell is the name of where separation exists. Even the pain of separation is more eloquent and terrible.

He is willing to take the punishment of a thousand years of hell when he asks God to ease the pain of separation. He accepts to give this price to cut the pain of separation, even for a moment.

As a result, it is possible to gather the metaphor of paradise in Ali Shir Nevayi under the following headings:

1. Heaven is the place of the beloved.
2. Heaven is a worthless garden if there is no beloved fort he lover.

3. Heaven is an obstacle in front of love.

4. Only the ascetics desire Heaven meanwhile Nevayi wants only the monastery of absence.

In Nevâyi, we can deal with the metaphor of the hell under these headlines:

1. Love is more burning than hell
2. Those who wish forgiveness extinguish the fire of the hell.
3. The Separation is hell, itself.
4. The fire of separation is more eloquent than hell.
5. Hell is a tent, illuminated by the separation fire.

Ali Shir Nevâyî have used the metaphors of *heaven* and *hell* at the same verse also comparatively. His using two opposite ontological metaphors in the same text also shows that he strengthens them narrative by giving these metaphors with their differences. Ali Shir Nevâyî, who compared the metaphor of heaven and hell, has the following conclusions:

1. The hell which was inflamed by the fire of the love is more superior than heaven.
2. The Fire of Separation is Hell that entered in the Heaven.
3. The Hell is the pain of the separation and love; the Heaven is the place of the union.
4. Hope of heaven and fear of hell is for the ascetics.
4. To see your beloved with the rival is suggesting the pain of the hell inside the Heaven.

Metaphors that reveal the world of poets' emotions and thoughts are an indication of their depth and their talents in art. If Ali Shir Nevâyî is being scrutinized in term of his metaphors, the depth in his poetry and his thought will be understood better. The metaphors of heaven and hell, which were discussed in this study, are shaped by his sufi perspective. He takes the love and the love of Allah to the center. Everything outside this center is identified with hell. Heaven is the place of love of your beloved ones.

Keywords: Ali Shir Nevayi, Chagatai Turkish, Metaphors, Heaven and Hell

GİRİŞ

Türk edebiyatının en üretken en bilgin en büyük sanatçıları arasında sayabileceğimiz Ali Şir Nevâyî çeşitli alanlarda yazdığı eserleriyle bugün de önemini ve değerini korumaktadır. O, şiirlerinde çok zengin bir metafor dünyasını okuyucularına sunar. Metaforlarındaki orijinallik ve anlatım gücündeki zenginlikle şiirdeki gücünü ortaya koymuştur. Eraslan, Nevâyî'nin dili üzerine şu değerlendirmelerde bulunmaktadır: “*Farsçanın resmi dil olarak hüküm sürdüğü Fars edebiyatının Câmi ile zirveye ulaştığı ve münevverlerin Farsça öğrenip bu dille yazmayı meziyet saydıkları bir devirde Nevâyî'nin Türkçe'nin Farsça'dan aşağı kalmayacak bir dil olmadığını müdafaa etmesi, Türkçe'yle de yüksek bir edebiyat vücuda getirmesinin mümkün olacağını bizzat eserleriyle ispat etmesi ve yenilerin*

Türkçe yazmaları hususunda teşvikte bulunması gözönüne alınırsa bu hizmetin derecesi ve önemi daha iyi anlaşılır” (Eraslan 1986:108)

Bilindiği üzere metafor benzeyen ve benzetilen arasında güçlü yön üzerinden kurulan ilişkiye dayanır. Kültürden kültüre değişim gibi temel bir özelliğe de sahiptirler. Doğan Aksan'a göre; aktarmalardan dünya dillerinde en yaygın olanı deyim aktarmasıdır. Batıda karşılığı “metaphore”, “metaphor”, “metapher”dir. Deyim aktarması (metaphore, eğretileme, istiare), sözcüğün dile getirdiği kavramla bir başka kavram arasında çoğu kez benzetme yoluyla ilişki kurarak sözcüğü o kavrama aktarma olayıdır [Dört tip metafordan söz etmek mümkündür. 1. Somutlayıcı Eğretileme (Concretive Metaphor): Soyut bir kavrama somut anlam verilerek oluşturulur. 2. Canlılaşmış Eğretileme (Animistic Metaphor): Bir nesneye insan ve hayvana ait nitelikler verilerek kurulur. 3. İnsanlaşmış Eğretileme (Humanising Metaphor): Varlıklara insana ait özelliklerin verilmesiyle kurulur. 4. Girişik Eğretileme (Synaesthetic Metaphor): Diğer üç eğretilemenin birbiriyle kaynaşmış biçimidir. Varlıklara verilen niteliklerde üç eğretileme iç içe geçmiş biçimdedir (Özünlü, 2001: 49-50). Metaforların anlaşılabilmesi için geliştirilen teorilerde iki temel çıkış noktası bulunmaktadır. Kaynak alan ve hedef alan. Diğer bir kavramsal alanı anlamak için metaforik deyimleri alıp kullanacağımız alan “Kaynak Alan”, bu şekilde anlaşılması sağlanan kavramsal alan ise “Hedef Alan” olarak adlandırılmaktadır (Kövecses, 2002: 4). Hedef, anlatılmak istenen ana düşünce, Kaynak ise hedef ile ilgili çıkarımlarda bulunulan, genellikle daha somut bir kavramdır.

Metafor klasik görüşte bir söz sanatı, modern görüşte kavramsal sistemin bir parçası olarak, dilin ve düşüncenin vazgeçilmez esasıdır. Metafor bir dildeki nesne isimlerinin anlam yönünden genişleyerek, esas anlamına yakın ya da bazı özellikleri yönünden bir benzerlik mevcut olan diğer bir nesneyi ifade etmek için kullanılan durumlarda ortaya çıkar. Bir başka deyişle sözcüğün kendi anlamı dışında kullanılması, gerçek anlam ile kastedilen yeni anlam arasında çağrışımın bulunması metaforu yaratır (Kemal Yunusoğlu 2003:4)

Cennet ve cehennem kavramları ontolojik (varlıksal) metaforlardır. Fiziksel olmayan bir varlığı fiziksel bir varlık ya da madde, töz (substance) olarak gösteren metaforlara ontolojik metaforlar denilmektedir. Bu tür metaforlarda varlığın durumu başka bir duruma dönüşerek anlatılmaktadır. Örneğin cehennem için ateş, cennet için ise güzel bir bahçe gibi.

“Azizüddin Nesefî, tüm iyi şeylerin Cennet, tüm kötü şeylerin cehennem olduğunu söyler. Tasavvufî anlamda cennet mükafat, cehennem muhalefettir. İnsanoğlu dünyada yaşadığı müddetçe iki zıtlık arasındadır. İki zıt kutup arasında bir seyr ü sefer halindedir. İyi-kötü, güzel-çirkin, doğru-yanlış, tek- çok gibi zıtlıklar sürekli birbiri ile çatışırken insan zihni de bu çatışmadan nasibini alır” (Güzel 2007:241)

Cennet; “Cenâb- Hakk’ın haşrden sonra müminlerin duhulü için vaad buyurduğu ebedî neşet-gâh. Farsçası behişt, Türkçesi uçmak”tır, sekiz cennet olduğu mervidir. Adları 1. Naîm (hoş dirlik). Beyaz gümüştedir. 2. Adn (ikâmet ve temekkün) Parlak incidendir, bütün cennetlerin ortasındadır. 3. Huld (ebedî kalış), sarı mercandandır. 4. Firdevs (Bahçe) Kızıl altındandır. 5. Me’vâ (Mekan) yeşil zebercettendir, 6. A’lâ (yüksek), 7. Dârû’s-selâm (Ayıp ve afetten arı) kırmızı yakuttan, 8. Ravza (sulu, çayırly yer, bahçe)” (Onay 2000:138-139)

Nevâî’de Arapça **cennet** sözcüğünün yanı sıra Farsçadan alıntı **Behişt / Firdevs** ve Türkçe **uçmak** sözcükleri de kullanılmaktadır.

Kur’an’ın yetmiş yedi ayetinde geçen “cehennem”; gerçeğe boyun eğmeyenlerin, kâfirlerin, münafıkların ve zalimlerin azap görecekları yer olarak geçer. Kur’an’da, cehennem kelimesinin yanı sıra, cahîm (kat kat yanan, alevi ve ısı derecesi yüksek ateş), 991. irdev (yukarıdan aşağıya düşmek), hutame (kırmak, ufalayıp tahrip etmek), lezâ (hâlis ateş), saîr (tutuşturmak, alevlendirmek), sakar (şiddetli bir ısı ile yakıp kavurmak) gibi sözcüklere de yer verilir. Bu sözcükler, azap çeşitlerine göre cehennemin tabakaları olarak kabul edilir. Söz konusu tabakalar içinde azabı en hafif olan yer, günahkâr

müminlerin ceza göreceği “cehennem” tabakasıdır. Ayetlerde “cehennem” kelimesi genelde mekân anlamı ile öne çıkmaktadır (Topaloğlu, 1993: 227) (Kuyma 2015:876)

Ali Şir Nevâyî’de cehennem sözcüğü yanında **tamu**, **duzah** sözcükleri de kullanılmaktadır. **Duzah** sözcüğü Farsçadan dilimize geçmiş bir alıntıdır. **Tamu** sözcüğünü Clauson, Soğdca’dan alıntı olarak Pagan dinlerin kalıntısı olarak görmektedir. (EDPT:503a) Bugün **tamuk** biçimi Kazak Türkçesinde, **tamı** şekli Altay Türkçesinde kullanılmaktadır. **Duzah** sözcüğünün ise Kazak Türkçesinde **tozak**, Kırgız Türkçesinde **tozok**, Uygur Türkçesinde **dozah**, Türkmen Türkçesinde **dovzah** biçimleri yaşamaktadır. Gülensoy, tamu kelimesini cehennem anlamı ile Anadolu ağızlarındaki “tama, tamo, tamu, tamuğ” şekilleri ile birlikte göstermiştir (Gülensoy 2007: II-855). Ayrıca Türkçe ile Moğolca arasındaki benzer kelimeleri verdiği makalesinde; Sanskritçe “tamas” kelimesi ile ilişkilendirerek Moğolcada “tamu”, Halha Moğolcasında “tam” kelimelerini gösterir ve “cehennem, derin çukur” anlamlarına geldiğini söyler (Gülensoy, 2011: 22) (Kuyma2015:878)

Bu çalışmada Ali Şir Nevâyî’nin şiirlerinde cennet ve cehennem metaforlarının kullanım çeşitliliği incelenecek Nevâyî’nin bu metaforları kullanımdaki asıl hedefleri bulunmaya çalışılacaktır. Nevâyî **cennet**, **behişt**, **uçmak**, **fırdevs** sözcüklerini cennet için, **tamug**, **cehennem**, **duzah**, **tangla** sözcüklerini de cehennem için kullanmaktadır.

Ali Şir Nevâyî, cennet ve cehennemi klasik şairlerin kullandığı biçim ve metaforlardan çok farklı bir şekilde sunar. Onun eşsiz hayal dünyasında bu iki soyut kavramın somutlaştırılmasında farklı izler, orijinal benzetimler buluruz. Bu çalışma onun klasik bir metaforu kendi sanatıyla bambaşka bir boyuta taşıyabildiğini göstermeyi amaçlamaktadır.

ALİ ŞİR NEVÂYÎ’DE KARŞILAŞTIRMA UNSURU OLARAK CENNET CEHENNEM

Nevâyî pek çok şiirinde cennet ve cehennemi aynı beyit içerisinde bir karşılaştırma unsuru olarak kullanır. O’nda cennet ve cehennem fikri sevgili ile şekillenir. Sevgili genellikle mecazî anlamda Allah’ı da ifade eder. Allah’a kavuşma fikri ile dolu olan âşık için cehennem eğer içinde aşk varsa cennetten üstündür, âşık için tercih edilmektedir. Cehennemi yüceltme fikrinin arka planında aşk için çekilen acıların, hasretin ve dertlerin cehenneme benzerliği yatar. Ali Şir Nevâyî’nin aşağıdaki şiirinde geçen aşk, mecazî bir kullanımdır ve ilahî aşka işaret etmektedir.

Mecâzdın manga maksûd irür hakîkî ‘ışk

Nidin ki ehl-i hakikatka bu tarîkat irür

Mecâzdın çü hakikatka yol tapar ‘âşık

Kılur mecâznu nefy ol ki bî-hakikat irür

“Bana mecazdan murat hakiki aşktır. Hakikat ehline yolun bu olduğu gibi. Mecazdan hakikate yol bulan âşık, mecazı ortadan kaldırır ve bî-hakikat olur.” (Çetindağ:266)

Nevâyî’ye göre cehennemi aşk ateşiyle kızdırsalar âşıklar için cehennem cennetten daha üstündür, âşıklar işte o zaman cehennemi tercih edeceklerdir.

Aşk ateşiyle kızdırılmış cehennem.....cennetten üstündür metaforu

Duzahnu eger ışk otı bile kızıturlar

Derd ehliga uçmagdın irür bes tamug evlâ (BV:32/5)

“Cehennemi şayet aşk ateşiyle kızdırsalar, derd ehline cehennem cennetten daha iyidir”

Ayrılık ateşi.....>cennete girmiş cehennemdir metaforu

Hecl otudın her zaman andak köyer âzürde cān

Kim sagınur bag-ı cinân dūzahka kirse fi'l mesel (BV:384/5)

“Ayrılık ateşinden perişan can öylesine yanar ki sanki cennet bağının cehenneme girdiği düşünülür”

Aşk ehlinin ayrılıktan çektiği sıkıntı cehennem.....>kavuşmanın cennetidir metaforu

Ehl-i 'ışk olmanız âzürde firâk otlarından

Ol tamugka barı vasl uçmağı irmiş pâ-dâş (FK:269/5)

“Aşk ehli ayrılık ateşinden gücenmeyiniz, o cehennemden hepsi padişaha kavuşmanın cenneti imiş”

Cennet ümidi cehennem korkusu zahid için.....>Sufiler için ikisi de yoktur metaforu

Zâhid ü uçmag u tamug bîmi bile ümidi kim

Ehl-i fenâga mâ'sivâllâh gamıdın ferâg irür (FK:206/6)

“Zahid cennet ve cehennem korkusuyla bir ümittedir, yokluk ehli Allah'tan başka herşeyin gamından uzaktır”

Cennet hurilerinden ayrılık.....>cehennem korkusudur metaforu

Bir bihişti hûr hecridin tamugnuñ bîmidür

Baksañ otluk könlidin çıkkân Nevâyî âhığa (FK:590/7)

“Nevâyî'nin ateşli gönlünden çıkan ahına baksan cennet hurilerinin ayrılığında cehennemden korkusudur”

Cennetkavuşmadūzah/cehennem.....ayrılık metaforları

Birev kim cennet ü dūzah sözün şerh iylemiş güya

Kinâyet veçhi birle vasl u hicrânı edâ kılmuş (BV:263/6)

“Cennet ve cehennem sözlerini açıklamaya çalışan birisi kinâyeye olsun diye kavuşma ve ayrılığı tarif etmiş”

Nevâyî cenneti kavuşma ve cehennemi ise ayrılık olarak görmektedir. Cennet için önce cehennemden geçmek lazımdır ona göre bunun tek yolu da cehennem azabına gösterilecek sabırdır. Önce Sırat köprüsünden sonra cehennemden geçilecek cennete ancak böyle ulaşılacaktır. Aşığın Rabbine kavuşmasını mü'minlerin cennete ulaşmasına benzettiği bu beyitte Nevâyî hem kendi hem de mü'minler için sabrı tavsiye etmektedir.

Heccidin yitmek visal içre ni mümkün sabrsız

Kim tamugdın ötti uçmag sarı kat' itmey sırat (BV:283/5)

“Ayrılıktan kavuşmaya ulaşmak sabır olmadan nasıl mümkün olabilir? Sırat (köprüsünü) kat etmeden cennete doğru (gitmek için) cehennemden geçen kim vardır?”

Aşağıdaki beyitte Nevâyî, sevgilinin mekânı ile cenneti karşılaştırırken sevgilinin mahallesinin cennet olduğuna kanaat getirmektedir. Eğer öyle değilse onun için cennet dedikleri yer cehennemden başka bir şey olmayacaktır. Burada cennet cehennemden farksızdır”

Cennet sevgilinin olduğu mekan.....>sevgili yoksa cehennemdir metaforu

Kûyung kirek uçmak yok kim uçmak u kûyunde

Ol nev' tefâvütdür kim tamug ile uçmak (BV:320/6)

“(Sevgili senin) bulunduğun yer cennet olmalıdır yoksa cennet ile senin mahallende cennet ile cehennem kadar fark olmalıdır”

Cennet olsa meskenim kûying tiler min eyle kim

Dûzah ehli iylegey cennetka izhar arzu (BV:514/5)

“Cehennemdekiler cenneti görmeyi nasıl arzularlarsa benim mekânım cennet bile olsa senin mahallenini (yanını) arzulamaktayım”

Sevgiliyi rakiple görmek.....>Cennet bahçesinde cehennem azabı çekmek metaforu

Kûyi seyride körüp anı mülayim gayr ile

Ravza-i cennet ara dûzah azâbımnı digil (BV:369/3)

“(sevgiliyi) mahallesinde başkalarıyla mülayim bir şekilde gezerken görünce, cennet bahçesi içerisinde çektiğim cehennem azabımı söyle!”

ALİ ŞİR NEVÂYÎ’DE CENNET METAFORU

Ali Şir Nevâyî cennet için *fırdevs*, *cennet*, *uçmak* ve *behişt* sözcüklerini kullanmaktadır. Bunları kullanırken özel bir tercihi yoktur ancak *cennet* ve *uçmak* sözcükleri diğer iki sözcüğe göre daha sık kullanılmaktadır. Klasik şiirimizde cennet güzelliklerin, köşklerin, hurilerin olduğu ebedî kalınacak bahçedir. Ali Şir Nevâyî için cennet, öncelikle sevgilinin olduğu yerdir. Bu sevgilinin somut gerçek bir sevgili mi ya da Allah mı olduğu çoğu zaman şiirden anlaşılamamakta bu da Ali Şir Nevâyî’nin şiirlerini her iki anlama göre yorumlayabilme imkânı vermektedir. Bu özelliğin bilinçli bir tercih olarak onun şiirlerinde kullanıldığı bir gerçektir. Zahid ve sûfî karşılaştırmasında kast edilen sevgilinin Allah olduğu, ona kavuşma duygusuyla yanıp tutuşan bir âşık olarak gördüğümüz Ali Şir Nevâyî için cennet, pek de istenilecek bir yer değildir.

Cennet>muhakkar bağıdır metaforu

Tilep cennetni ötmen dost kûyide gedâlıgđın

Muhakkar bag üçün kiçmek bolur mu pâdşâlıgđın (FK:460/1)

“Dostun yerinde dilencilikten cenneti dileyip vazgeçmeyin, aşağılanmış bir bağ için padişahlıktan vazgeçmek olur mu?”

Bu beyitte Nevâyî cenneti aşağılamakta sevgilinin yanındaki dilenciliği padişahlık olarak görmektedir. Cenneti isteyenlere şaşırmakta ve hatta kızmaktadır çünkü ona göre cennet basit, hakir bir bahçeden başka bir şey değildir.

Cennetten söz etmek.....>asıl maksattan uzaklaşmaktır metaforu

Ol kûy kasdı itmişem iy vâ'iz anı men 'itip

Her dem dime cennet sözün söz salmagıl maksûd ara (FK:23/6)

“Ey vaiz, O sevgilinin mahallesine yöneldiğimde cennet sözünü diyerek maksadımın arasına laf sokma (benim maksadıma cennet sözüyle engel olma)”

Bihîşt tofragı gerçi mu'attar itse dimâg

Mu'attar itmegüsi köz bu hâk-gû yanglıg (BV304/2)

“Cennetin toprağı gerçi zihni güzel kokulandırsa bile göz doğru söyleyince kokulanmayacak (kokusu kalmayacak)”

Sekiz cennet arzusu.....> aşık için engellerdir metaforu

Nevâyîyâ sikiz uçmak hevâsıdın kiç kim

Bular mevâni irür yâr ister olsa birev (FK:531/7)

“Ey Nevayî, sekiz cennet arzusundan vazgeç bunlar yârî arayan birisi için engellerdir”

Nevâyî bu beytinde sekiz cennetin hepsini birden gerçek âşıklar için birer engel olarak görmektedir. Tasavvufî olarak yorumlanacak bu beyit, gerçek âşığın karşılık beklemeden aşkı ön plana çıkarmasının bir ifadesi olarak görülmelidir. Cennet bir ödüldür ama sûfî ödül karşılığında verilen bir sevginin gerçek bir aşk olarak görülemeyeceğine inanmakta, o nedenle ödülü de engel olarak değerlendirmektedir.

Cennet manastırdır.....>zülâl şerbeti ve güzellerin yeridir metaforu

Deyr-i cennet hur-i iyndur hûbluktın mug-beçe

Mey zülali birle köp “aynan tusemmâ selsebil (BV:374/6) ¹

“Ateşgede, Cennet manastırını güzellik iri gözlü hurilerdir, zülâl şerbeti ile çok pınarlar akmaktadır”

Cenneti zahid ister.....>Nevâyî yokluk manastırını ister metaforu

Fenâ deyryn tiler min velî uçmagnı zâhid kim

Miniñ kâmım kadeh dürdi anın kevser zülâlidür (FK:201/9)

“Ben yokluk kilisesini ama zahid cenneti istemektedir, benim muradım kadehin tortusu onun (zahidin) maksadı cennetteki saf sudur”

Cennet.....> sevgilinin kendisidir /mekanıdır metaforu

Bihîştiniñ çiçek ü merg-i zârıdın ni asıg

Maña ki ol hat u yüz kildi sebze vü verdim (FK:438/5)

“Cennetin çiçeğinden yeşilliğinden bana ne fayda olabilir? Bana (Sevgilinin) yüzü ve ayva tüyleri geldi.”

Kadiñ hem gül saçar hem sâye salur hem hırâm iyler

‘Aceb ger gülşen-i Firdevs-ara mundak nihâl olgay (FK:611/2)

“Boyun hem gül saçar, hem gölge verir hem salınır, cennetin gülbahçesi içinde böylesine fidan nasıl olabilir?”

Yukarıda örnek alınan iki beyitte de cennet sevgilinin aslında kendisidir. Şair, cennet dedikleri bahçedeki çiçek ve yeşillikleri küçümsemekte “bana ne faydası var” diye düşünmektedir. Ona göre kendi sevdiğinin yüzü ve tüyleri cennetten daha önemlidir. İkinci beyitte de bu düşüncenin benzerini bulmak mümkündür. Sevgilinin boyunu, gölgesini ve salınmasını cennet bahçesindeki fidanlarla karşılaştırmakta şaşırmaktadır.

Ger uçmak itti sining kûying allıda ey hûr

Anga ni nev körüngey öküş kusûr bile (BV:570/2)

¹ Aynen fihâ tusemmâ selsebilâ(selsebilen) (İnsan Suresi 18. Ayet)

“Ey huri, cennet senin mahallenin önünde bulunursa bu kadar kusurla (kusurlar/ köşkler) ona nasıl görünecek?”

ALİ ŞİR NEVÂYÎ’DE CEHENNEM METAFORU

Ali Şir Nevâyî cehennem sözcüğü ile birlikte **düzah, tamug** sözcüklerini de kullanır. Onun için cehennem, ayrılık kavramının dünyadaki ve ebediyetteki karşılığıdır. Cehennem ateştir ancak âşığın aşk ateşi yanında cehennem ateşinin lafı bile edilmemelidir.

Aşk ateşi>cehennem ateşinden daha yakıcıdır metaforu

Bu ot ki minde durur düzah içre kaçkay halk

Kivürseler mini âşûb birle mahşer ara (FK 24/6)

“Bendeki bu ateşle beni mahşer içine soksalar kargaşayla halk cehennem içine kaçacaklardır”

Nevâyî’de aşk öylesine bir yakıcıdır ki onun aşk ateşini gören halk mahşer günü cehenneme kaçacaktır. Yani mahşer halkı cehennem ateşini onun aşk ateşi yanında tercih edeceklerdir.

Bağışlanma dileyenlerin soğuk ahı.....>cehennem ateşini söndürür metaforu

Öçüp yitti düzâh otı çünkü ümmet

Günâhın tilerde çikip âh-ı serdin (FK:351/3)

“Soğuk ah ile ümmet günahının bağışlanmasını dilediğinde cehennem ateşi sönüp gitti”

Burada da Ali Şir Nevâyî, cehennem ateşini bir başka şeyle karşılaştırmakta ve küçük görmektedir. Bağışlanma dileyen ümmet öylesine bir soğuk ah çeceklerdir ki bu ah ile cehennem ateşinin hükmü kalmayacak sönüp gidecektir. Nevâyî, Zümer Suresi 53. Ayette belirtildiği üzere “Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin, Allah, bütün günahları affeder, çünkü o, çok bağışlayıcıdır” fikrine inanmakta yine A’raf Suresi 156. Ayette “rahmeti herşeyi kuşatan Allah’ın” ümmetin dualarını geri çevirmeyeceğini düşünmektedir. Bu beyit korku yerine günahının bağışlanmasını dileyen samimi ümmetin duasının gücünü cehennem ile karşılaştıran oldukça veciz bir anlam yükünü taşımaktadır.

Ayrılık.....>cehennemdir metaforları

Ali Şir Nevâyî için dünyadaki cehennemin adıdır ayrılık. Bu metaforu şiirlerinde sık sık tekrarlar. Ayrılık ile cehennem ateşi karşılaştırıldığında elbette ayrılık daha yakıcı, daha acı vericidir. Şiirlerin tasavvufi açıdan yorumlanması da mümkündür, şair burada okuyucusuna açık kapı bırakmakta farklı yorumlamalara imkân vermektedir.

Bolmasa ol serv-i gül-rûh ey köngül düzahça bar

Hahî azm-i deşt kıl ger meyl-i gül-şen iylegil (BV:386/5)

“Ey gönül, eğer gül yanaklı servi olmasa ister çöle git ister gül bahçesinde dolaş her yer cehennem gibidir”

Ayrılık acısı.....>cehennem azabından fazladır metaforu

Yirim ger bolsa tamug köp körünmegey muhrık

Firâk şu’lesiga munça kim min örtendim (FK:436/2)

“Ben ayrılığın ateşiyle öylesine çok yandım bu yüzden yerim eğer cehennem olsa da çok yanıcı görünmez”

Cehennem ateşi onun dünyada çektiği ayrılık ateşi kadar yanıcı değildir. Şair, burada cehennem ateşinin yakıcılığını kendine göre ölçmekte ve karşılaştırma yapmaktadır. Nevâyî için ayrılık ateşi her zaman cehennemden daha yakıcı, daha elem vericidir.

Diseñ dûzah 'azâbıdan çık Nevâyî tartsun miñ yıl

Halâs itsen anı yâ Râb demî hicrân 'azâbıdın (FK:481/11)

“Yâ Râb, Nevâyî’yi ayrılık azabından bir an kurtarsan ve desen Nevâyî cehennem azabını bin yıl çeksın”

Nevâyî bu beytinde Allah’a yalvararak ayrılık acısını dindirmesini isterken bin yıl cehennem azabı çekmeye gönüllüdür. Ayrılık acısının bir an bile dinmesi için verilecek bu bedele razıdır. Seyr-i sulûk yolundaki sûfî için Allah’tan ayrılık yanında çekilecek bütün sıkıntılar hafif değil midir? Sûfî bu yola girerken gönlüyle ikrar etmemiş midir? Burada yardımı sadece Allah’tan beklemekte onun vereceği her emre tam bir teslimiyetle boyun eğeceğini ifade etmektedir.

Ayrılık akşamının ışığı.....>cehennem ateşidir metaforu

Bark yañlıg âlem örter lem 'â-i şâm-ı firâk

Dûzah-ı hicrân çıkargan uçkun olgay mu ikin (FK:500/2)

“Ayrılık akşamının parıltısı şimşek gibi kâinatı tutuşturur, ayrılığın cehennemini tutuşturan kıvılcım olabilir mi?”

Nevâyî oldukça orijinal bir metaforla halkın kurtuluşunu ve yedi cehennem kûl olmasını âşğın âhından çıkan kıvılcımdan uzak olmasıyla açıklamaktadır.

İlge mahlas isteseng yitti tamugrı iyle kûl

İyleben bir şu 'le bu ah-ı dırahşandın cûda (BV:5/7)

Niçe kim dûzahdın olsa havf mahşer ehliga

Minde hecring şu 'lesidindür yüz ol mikdâr havf (BV:306/5)

“Nasıl ki mahşer ehline cehennem korkusu olursa bende de ayrılığının ateşinden onların yüz katı kadar korku vardır”

Va’izler sık sık müminleri cehennem ateşiyle korkutmaktadır. Aşağıdaki beyitte hem bu duruma bir eleştiri hem de karşılaştırma görürüz. Nevâyî, ayrılıktan yıllardır öylesine muzdarıbdır ki sürekli cehennem ateşinden bahseden va’izi, ayrılık ateşiyle başına gelenleri anlamamakla suçlamakta eğer bu acıyı yaşamış olsaydı bir daha cehennem ateşini ağzına almayacağını ondan hiç bahsetmeyeceğini düşünmektedir. Cehennem ateşi, onun ayrılıktan çektiği ateşin yanında lafı bile edilmeyecek kadar değersizdir.

Tamug otın agızga almagaysın bir dem vâ 'ızâ bir dem

Saña bolsa firâkım âhıdın yıllar maña bolgan (FK:512/6)

“Ey vaiz, ayrılığımın ahından yıllardır bana olan sana olsa cehennem ateşini bir an ağzına almazsın (ondan hiç bahsetmezsin)”

Benzer bir ifadeyi şu beyitte de görmekteyiz.

Hecr otın cânımga yaktım, körseñiz ösrük meni,

İmdi, ey pend ehli, duzah otıdm korkutmanız

“Ayrılık ateşiyle canımı yaktım; ey nasihatçılar, beni sarhoş görünce cehennem ateşi ile korkutmayın”

Cehennem çadırı.....>Ahın ateşiyle tutuşturulup aydınlanmaktadır metaforu

‘Işk yaruttı tamug haymesini

Yitkürüp âhim otınığ âlemin (BV:451/4)

“Ahımın ateşini kâinata ulaştırıp cehennemin çadırını aşk aydınlattı”

Ali Şir Nevâyî’nin cennet ve cehenneme bakışında sûfilerin etkisi açıkça görülmektedir. Ona göre cennet eğer içinde aşk yoksa eğer içinde sevgili yoksa değersiz basit bir bahçeden ibarettir. Hatta Nevâyî bu bahçeyi “muhakkar” görmektedir. Buradaki aşkın ilahi aşk, sevgilinin de Allah olduğu bir gerçektir. Hoca Ahmet Yesevî ve Yunus Emre gibi sûfî şairlerde gördüğümüz “bana seni gerek seni” ya da “cennet cennet dedikleri birkaç köşkle birkaç huri” anlayışının Nevâyî’de de devam ettiği görülmektedir. Nevâyî için cehennem kavramı ateşi, yakıcılığı ile ele alınmakta ancak aşk ateşi veya Allah’tan ayrı olmanın verdiği ateş yanında değersiz, sönük bir ateş olarak karşımıza çıkmaktadır. Âşıkların âhının ateşiyle tutuşan bir cehennem çadırı gibi daha önce kullanılmamış metaforları şiirine taşımıştır. Cehennem ateşi ile kendi ateşini karşılaştırma yoluna gitmiş ayrılık ateşinin bir an dinmesi karşılığında bin yıl cehennem ateşi çekmeye razı olduğunu beyan etmiştir. Onun şiirlerinde cenneti arzu zahidlerin işidir, o bu istekle ilgilenmez, yine onda cehennem korkusu yoktur. Halkı cehennemle korkutanlara kızmakta hatta kendi çektiği ayrılık ateşinin yakıcılığını biran yaşasalar bir daha asla bu korkudan bahsetmeyeceklerine inanmaktadır.

Nevâyî bazen hem cehennem hem de cenneti aynı beyit içerisinde karşılaştırmalı olarak kullanmıştır. Bu karşılaştırma fikriyle işlenen beyitlerde yine cennet aşkı ve sevgilinin mekânını cehennem ise ayrılık ateşini simgeler durumdadır.

Sonuç olarak Ali Şir Nevâyî’de cennet metaforunu şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

1. Cennet sevgilinin mekânıdır.
2. Âşık için sevgili yoksa cennet değersiz bir bahçedir.
3. Cennet sevgisi âşık için engeldir.
4. Cenneti zahidler ister Nevâyî yokluk manastırını arzular.

Nevâyî’de cehennem metaforunu kullanımında şu başlıklar dikkati çeker.

1. Aşk ateşi cehennemden daha yakıcıdır
2. Bağışlanma dileyenlerin ahı cehennem ateşini söndürür.
3. Ayrılık cehennemdir.
4. Ayrılık ateşi cehennemden daha elem vericidir.
5. Cehennem bir çadırıdır, ayrılık ateşi ile aydınlatılmaktadır.

Ali Şir Nevâyî hem cennet hem de cehennem metaforunu aynı beyit içerisinde karşılaştırmalı olarak da kullanmıştır. İki zıt ontolojik metaforun aynı metin içerisinde kullanılması da onun bu metaforları farklılıklarıyla vererek anlatımını güçlendirdiğini göstermektedir. Cennet ve cehennem metaforunu karşılaştıran Ali Şir Nevâyî’de şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Aşk ateşiyle kızdırılmış cehennem cennetten üstündür.
2. Ayrılık ateşi cennete girmiş cehennemdir.
3. Ayrılık ve aşkın acısı cehennem kavuşmanın cennetidir.

4.Cennet ümidi ve cehennem korkusu zahidler içindir.

5. Sevgiliyi rakiple görmek cennet içinde cehennem acısı çekmektir.

Şairlerin duygu ve düşünce dünyasını ortaya koyan metaforlar onların derinliklerinin ve sanattaki yeteneklerinin de göstergesidir. Ali Şir Nevâyî metaforları açısından incelendiğinde onun şiirde ve düşünce dünyasındaki derinlik daha iyi anlaşılabilir. Bu çalışmada ele alınan cennet ve cehennem metaforları onun sufi bakış açısıyla şekillenmiştir. Sevgiyi ve Allah aşkını merkeze alır. Bu merkezin dışında kalan herşey cehennemle özdeşleştirilir. Cennet ise sevgilinin kendisi aşkın mekânıdır.

Nevâyî'nin şiirleri klasik şiirimizdeki diğer şairlerle karşılaştırmalı olarak metaforlar açısından da incelenmeli ve daha geniş çalışmalarda ele alınmalıdır. Onun edebî anlamda şiirimize etkisi kullandığı metaforların nesilden nesile taşınmasıyla daha iyi değerlendirilebilecektir.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (2009). Her Yönüyle Dil. Ankara: TDK Yayınları.
- Eraslan, Kemal (1986), "Nevâî Maddesi", Türk Klasikleri, C.III, İstanbul 1986.
- Gülensoy, T. (2007). Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, T. (2011). *Moğolca ve Türkçede Yaşayan Benzer Sözler Üzerine*, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 6/1, 1-25.
- Güzel, Abdurrahman (2007), Süleyman Hakim Ata'nın Bakırgan Kitabı Üzerine Bir İnceleme, Öncü Kitap, Ankara.
- Kaya, Önal (1996), Ali Şir Nevâyî Fevâidü'l Kiber, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kemal Yunusoğlu, Mağfiret (2015). Yönelim Metaforları ve Kültürel Temelleri, *Turkish Studies Vol. 10/8*, 1627-1642.
- Kövecses, Z. (2010). Metaphor, A Practical Introduction. USA: Oxford University Press.
- Kuyma, Erol (2015). *Cehennem Ve Tamu Kelimeleri Üzerine Art Zamanlı Bir Değerlendirme*, TEKE Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 4/3 s. 875-888.
- Lakoff, J. ve Jhonson, M. (2005). Metaforlar Hayat- Anlam ve Dil. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Onay, Ahmet Talat (2000). Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı, Akçağ Yay.
- Özönlü, Ü. (2001). Edebiyatta Dil Kullanımları. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Türkay, Kaya (2002), Ali Şir Nevâyî Bedâyi'u'l- Vasat Üçüncü Divân, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.